

דמותו של הסופר הארגנטינאי חורחה לואיס בורחס מוכרת לקוראים רבים בעולם כולו. קוראים אלה לא יטעו לעולם בזיהוי סגנונו המיוחד, המאופיין בחזרה אובססיבית על עולם סגור של דימויים קבועים שנבחנים מחדש בכל יצירה, תמיד מנקודת ראייה חדשה ומפתיעה. הם יזהו גם את גודש הציטוטים, המובאות והאיזכורים, מתרבויות מרוחקות ומתקופות שונות, שבורחס משלב בכתיבתו בסמכותיות מוחלטת, ושתמיד משאירים בקורא ספק כבד, האם מדובר כאן במקורות אמיתיים או שמא הוא בדה אותם מדמיונו.

חווית הקריאה בבורחס מלווה לרוב בהרגשה של חידה, או יותר נכון, בהרגשה של החמצה. לא משנה כמה פעמים קראנו סיפור שלו, תמיד נותר בנו הרושם, עם תום הקריאה, שמשהו הסתתר לו בין השורות, ושלא הצלחנו לרדת עד לסוף דעתו. הקורא מרגיש לעיתים קרובות מאוד שבורחס מתלוצץ על חשבונו. קוראים רבים בכל העולם מוצאים בכתביו מן סוד קסום שקשה להתעלם ממנו.

יש כמובן גם דעות אחרות על טיב כתיבתו ועל ערכו הספרותי של בורחס. יש הרואים בבורחס כותב שכלתן, מנוכר ומרוחק, שלעולם איננו עוסק בבעיות האמיתיות — במרכאות או שלא במרכאות — של הקיום האנושי, מחבר חסר רגש ומתנשא. יש גם הרואים בו שרלטן ודילטנט רדוד, שעוסק ביצירתו בנושאים רבים שבהם אין לו כל מושג, ומתוך יומרה שאין לה כיסוי — מעין פילוסוף לעניים ודעתן חלול. ואם לא די בכך, יש גם המותחים ביקורת קשה על עמדותיו הפוליטיות והחברתיות השמרניות, במיוחד כפי שהן באו לידי ביטוי בתקופות הקשות מבחינה פוליטית שעברו על ארגנטינה בשנות השבעים.

בין כך ובין כך, אין ספק שבורחס הוא דמות שקשה להתעלם ממנה כשמתבוננים בנוף הספרותי של המאה העשרים. הספרות ההיספאנו-אמריקאית, המוכרת והאהובה כל כך בעולם כולו, הושפעה במידה נרחבת מאוד מבורחס, מסגנונו, משפתו ומדרך הסתכלותו על תרבות היבשת ועל התרבות האנושית בכללותה. אבל השפעתו של בורחס ניכרת בבירור הרבה מעבר לגבולות היבשת שלו, בכתביהם של סופרים רבים בני תקופתנו בכל השפות. ומעבר לכל זה, יצירתו של בורחס פרנסה בכבוד — בשלושים השנים האחרונות — חוקרי ספרות ותרבות רבים למדי, שחקרו באופן ישיר את כתביו או שלקחו את השראתם מן הרעיונות הטמונים ביצירתו. מחקרים חדשים שמוקדשים לעבודתו של בורחס מתפרסמים חדשות לבקרים וככל הנראה הם גם ימשיכו להתפרסם בעתיד הנראה לעין.

בקובץ השיחות שלפנינו, אנסה להציג כמה מרכיבים יסודיים שעוזרים להבין את יצירתו של בורחס, או שלפחות עוזרים לפלס דרך בתוך הסבך שלה. את סיפוריו ומסותיו של בורחס ניתן לקרוא ולהבין ברמות רבות, וניתן תמיד למצוא בהם פירושים נסתרים ולצלול אל מעמקי השכבות העלומות שבתוכם. במסגרת הזאת, אעדיף דווקא להתרכז בהסתכלות ה"פשוטה" וה"ישירה" על כתביו, ובעיקר על סיפוריו. "פשוטה", אני כותב כאן במרכאות כפולות, משום שמעצם טבעם, הנושאים שמעסיקים את בורחס, מבנה הסיפורים, וסגנון כתיבתם, אינם פשוטים כלל ועיקר. הם תמיד דורשים מאמץ אינטלקטואלי לא מבוטל ומניחים ידע והשכלה די רחבים

בנושאים רבים, או לפחות עניין בידע שכזה ונכונות להתמודד איתו. הקריאה ה"פשוטה" שאליה אני מתכוון כאן, היא הקריאה שמונחית על ידי עיקרון אחד, פשוט וקבוע, כמפתח להתייחסות לכתביו. כוונתי לעקרון שעל פיו, את סיפוריו ואת מסותיו של בורחס יש להבין תמיד כנסיון לאמוד את ערכן האסתטי הצרוף של מערכות אינטלקטואליות, ללא כל עניין או התייחסות לשאלת אמיתותן או נכונותן. פירושו של דבר, שביצירתו של בורחס — ולנקודה הזאת נחזור פעמים רבות בפרקים הבאים — הדיון בשיטות תיאולוגיות, מטפיזיות, או ספרותיות, מכוון תמיד אך ורק להיבטים האסתטיים שבהן. בורחס ידון בכתביו של פילוסוף זה או אחר, או של מיסטיקן הודי זה או אחר, או של סופר סיני מתקופה זו או אחרת, רק אם ירגיש משיכה למימד האסתטי שבהם, ולעולם לא מתוך אמונה שיש בהן פתרון — או אפילו כיוון לפתרון — לחידות המטפיזיות של הקיום, או שיש בהם כדי לעזור לנו בהבנת העולם סביבנו ומקומנו בו, או כדי ללמד אותנו איך לנהוג בחיינו היומיומיים. בורחס הוא הסקפטיקן המושלם, שמאוהב במערכות פילוסופיות ותיאולוגיות רק בשל יופיין ובשל תעוזתן, כפי שעוד נראה בהמשך.

את סיורנו המודרך בעולמו הספרותי של בורחס נתחיל בתאור סיפור חייו שלו עצמו, סיפור שמכיל בצורה מעניינת חלק מן הנושאים, מן הדימויים, ומן המרכיבים השונים של יצירתו הכוללת.

בורחס נולד ב-1899 בבואנוס איירס. אביו, חורחה בורחס, היה מורה לשפות ולפסיכולוגיה. הוא זה שלימד את בורחס לראשונה את אהבת הספרים והמשוררים, ובמיוחד אלה שבשפה האנגלית. אימו, ליאונור אסבדו דה בורחס, שהייתה קרובה מאוד לבורחס הן בילדותו והן בבגרותו, הייתה צאצא למשפחת גיבורי מלחמות שעלילות הגבורה שלהם אכלסו את דמיונו של בורחס הילד והסופר.

הבית שבו בורחס ואחותו נורה העבירו את ילדותם שכן בפרבר בואנוס איירס, בשם פלרמו (Palermo). בשנים ההן, רחשו רחובות פלרמו דמויות ציוריות, סכינאים, מהמרים ונגני גיטרה, שמאוחר יותר ישמשו מקור השראה לרבים מסיפוריו של בורחס. אך כפי שהוא בעצמו העיד לא פעם, ילדותו עברה עליו הרחק מן העולם הזה. בורחס גדל מאחורי הגדר הגבוהה שהקיפה את ביתו, ורוב חוויות ילדותו מקורן בספרים. תחת השגחת סבתו, בורחס למד לקרוא אנגלית לפני שידע לעשות זאת בספרדית. מגיל צעיר הוא הכיר בפרטי פרטים את ספריו של סטיבנסון, קיפלינג, מרק טווין, וה.ג'. וולס, כמו כן, את סיפורי אלף לילה ולילה, ואת המיתולוגיות היווניות והסקנדינביות, אותן קרא בתרגומן האנגלי. דמיונו אימץ כבר אז את דמויות הטיגריס, המראות והמבוכים, שמאוחר יותר יחזרו ויופיעו בכל סיפוריו ושיריו עד סוף ימיו. קריאתו הראשונה בספרדית כללה בעיקר אפוסים קלאסיים כמו דון קיחוטה ואל סיד (El Cid), ומפי אימו שמע אז את סיפורי הגבורה של אבות אבותיו, סיפורים שנחרטו אף הם במוחו הערני של הילד בורחס.

ב-1914 עברה משפחת בורחס לאירופה, ואת כל תקופת המלחמה עשו בו ינבה. כתלמיד תיכון בעיר הזאת, בורחס למד לעומק את השפה הצרפתית ואת סופריה הקלאסיים והמודרניים, וגם התחיל באופן עצמאי ללמוד גרמנית. הוא עשה זאת כשהוא נעזר באנציקלופדיה, במילון גרמני-אנגלי, ובספר שירים של היינה. בדרך דומה הוא למד מאוחר יותר גם לטינית. האירוניה העצמית

המושחזת של בורחס לא דלגה בימי בגרותו על השלב הזה בחייו , כפי שאנו נוכחים באחד הסיפורים הידועים ביותר שלו "פונס הזכרן". פונס (Funes), בעל הזכרון המושלם, מתגורר בכפר קטן באורוגוואי, שם פוגש אותו בורחס (או מי שמספר את הסיפור הזה בגוף ראשון). לפונס נודע שבורחס, אשר הגיע לבקור בכפר, הביא עימו כמה ספרים לטיניים, ומיד כותב לו מכתב בו מבקש בהשאלה את הספרים, ביחד עם מילון שיעזור לו בהבנתם. המספר הנדהם מגיב לבקשה המוזרה במילים הבאות:

לא ידעתי אם לייחס לחוצפה, לבורות או לטפשות את הרעיון, כי ניתן ללמוד את השפה הלטינית המתישה בעזרת מילון בלבד.

כך או כך, השיטה עבדה היטב במקרה של בורחס, אשר שלט שליטה מלאה בכל השפות שלמד באותה עת, ובתרבויות הקשורות בהן. לימים, בורחס כתב בשיתוף עם מר יוהאן אסקס (Marta Esther Vazquez), ספרים מלומדים ומעמיקים על הספרות האנגלית ועל ספרויות גרמניות בימי הביניים, עם דגש מיוחד על הסאגות האיסלנדיות, עוד אחד מהז'נרים שתמיד ריתקו את דימונו.

בין 1919 ו-1921 בורחס חי בערים שונות בספרד, שם יצר קשרים הדוקים עם משוררים ספרדיים צעירים, ונטל חלק בחייה התוססים של הקהילה הספרותית המקומית. בורחס חזר לבואנוס איירס ב-1921, והחזרה לעיר הילדות הייתה נקודה מכרעת בגיבוש דרכו כסופר. הינה עומד לו צעיר עמוס בתרבות אירופית ומגלה לפתע את הקסם ואת האפשרויות הספרותיות העצומות שגלומות בדמויות ובנופים האורבניים שעומדים לפניו, ושלמעשה עמדו קרובים כל כך אליו זמן רב מבלי שהבחין בהם.

בורחס תיאר זאת בהקדמה לאחד מספריו המוקדמים, בדרך שבישרה כבר את סגנונו המיוחד כל כך, במילים הבאות:

משך שנים רבות האמנתי שגדלתי בפרבר של בואנוס איירס, שרחובותיו עמוסי הרפתקה ושקיעותיו נראות לעין. האמת היא שגדלתי בגינה מוקפת גדר חניתות גבוהה, ובתוך ספריה עמוסת ספרים אנגליים אינסופיים. פלרמו של הסכין ושל הגיטרה התהלך לו (כך מבטיחים לי) בכל פינה, אך מי שאכלס את בקריי והשרה חרדה נעימה בלילותיו היו שודד הים העיוור של סטיבנסון, שגסס מתחת לרגלי הסוסים, והבוגד שנטש את חברו בירח, האיש שנסע בזמן והביא עימו פרח קמל מן העתיד, והגיני הכלוא מאות בשנים בכד. מה הסתתר לו בינתיים מהצד השני של גדר החניתות? איזה גורלות מקומיים ואלימים הלכו והתגשמו להם, צעדים ספורים בלבד ממקום מושבי, בצרכניה האפלה או במגרש השומם והעלום? איך היה באמת פלרמו של אותם ימים, או כמה יפה יכול היה להיות? בספר זה, שהוא דימוני יותר מאשר תעודי, רציתי להשיב לשאלות הללו.

בשנות העשרים השתייך בורחס לסרוגין לקבוצות רבות של משוררים מקומיים. הוא כתב וערך עיתונים ספרותיים שונים ומשונים. את ספר השירים הראשון שלו, "להט של בואנוס איירס", הוא פרסם ב-1923, וב-1925 ו-1929 פרסם שניים נוספים. בשנות השלושים התחיל לפרסם ספרי

מסות ראשונים. שני נושאים עיקריים העסיקו את בורחס אז: ספרות ואהבתו החדשה, הקולנוע. את ספוריו הראשונים פרסם ב-1935, תחת הכותרת *Historia Universal de la Infamia*, שבתרגומו העברי, שהתפרסם רק ב-1989, נקרא: "דברי ימי תועבת העולם". עליו עוד נדבר בהרחבה בפרקים הבאים.

אחת האירוניות המרות הקשורות בחייו של בורחס היא ראייתו הלקויה שהתרדדה עם הזמן עד כדי עוורון מוחלט. בורחס מונה ב-1955- למנהל הספרייה הלאומית של ארגנטינה, והשילוב הבלתי-סביר הזה של ספרן עיוור שימש אף הוא השראה לסיפוריו. שני מרכיבים אלה בחייו, העוורון והספרנות, מתחילים להתפתח במקביל בסוף שנות השלושים. עד גיל ארבעים, דרך אגב, בורחס הקדיש את כל זמנו ומרצו אך ורק לכתיבה. רק ב-1939 הוא קיבל את משרתו הראשונה, באחת הספריות הציבוריות של בואנוס איירס. בורחס היה חרוץ מאוד בעבודת המיון שהוטלה עליו, דבר שהעלה את חמתם של עמיתיו, שחששו מפני קביעת נורמות עבודה גבוהות מאלה שהיו נהוגות במקום. בורחס התאים את עצמו בשמחה לרמת ההספקים המקובלת בין עמיתיו, משום שבדרך זו יכול היה להקדיש את שעות הפנאי הרבות שנתרו לו לקריאה, וכך הגיע לספרים שעד אז לא ידע אפילו על עצם קיומם. שנות עבודתו כספרן היו לו פוריות למדי מבחינת בניית עולמו הספרותי.

אם עמדותיו הפוליטיות של בורחס בעת שלטון הגנרלים בשנות השבעים, ובפרט שתיקתו הרועמת בתקופה זאת, העלו נגדו לעיתים טענות קשות מצד חוגים שונים, הרי שהתנגדותו הנחרצת לדיקטטורה הראשונה של פרון בין 1946 ל-1955, ולכל מה שהיא ייצגה, היתה גלויה וברורה. עוד לפני עליית פרון לשלטון, ובעקבות חתימת הצהרה בתמיכת הדמוקרטיה, בורחס הועבר מתפקידו כעוזר ראשון בספרייה שבה עבד, ותחת זאת מונה ל"מפקח על עופות, תרנגולות וארנבים בשווקים". בורחס התפטר מתפקיד זה, כמובן, וחבריו ארגנו טקס לכבודו, שבו נשמעו דברי שבח ותמיכה בעמדותיו. בדברים שנשא בורחס באותה עת, הוא הביע את דעותיו על פרון במילים נחרצות:

הדיקטטורות מעודדות את הדיכוי, את הצייתנות העיוורת, ואת האכזריות. חמור מכל זה, היא העובדה שהן מעודדות את האיוולת. שרתים שמגמגמים פקודות, דיוקנאות של מנהיגים, קריאות יחי וקריאות מוות שנקבעו מראש, קירות מקושטים בשמות, טקסים שווים לכל נפש, המשמעת העיוורת ישובה על כיסו של שיקול הדעת... להלחם נגד החד-גוניות העצובה הזאת, היא אחת החובות של הסופר.

בשנים הללו בורחס היה כבר מוכר כאחד הסופרים הבולטים במדינתו, ובין 1950 ל-1953 הוא שימש כיו"ר איגוד הסופרים הארגנטינאים, תפקיד שלא היה נטול סכנות באווירה הפוליטית הקיימת. יצירתו פרוחה באותן שנים הן בתחום הסיפורת והן בתחום המסה והעיון. עם הורדת פרון מן השלטון ב-1955 מונה בורחס למנהל הספרייה הלאומית, ולמעשה, מאז והילך זינקה הקריירה שלו כדמות מוכרת ועטורת שבחים, פרסים ותארי כבוד, עד סוף ימיו ב-1986. ב-1961 הוא זכה לפרס פורמנטור (Formentor) ביחד עם סמואל בקט, דבר שהזניק אותו לכל אותם

אזורים בתודעה הספרותית הבין-לאומית שטרם הכירו אותו אז. מאוחר יותר הוא קיבל תארי כבוד רבים (ביניהם מהרווארד, מהסורבון ומאוסקפורד), ופרסי ספרות כגון פרס ירושלים הקטן שלנו ופרס סרוואנטס, החשוב ביותר לספרות בשפה הספרדית. כשמדברים על בורחס, מקובל להדגיש את העובדה, שבכל חייו לא קיבל פרס נובל לספרות, אך לא נראה שעובדה זאת העיקה עליו אי-פעם במיוחד.

ב-1967 נישא בורחס לאלסה מייאן (Elsa Millan), חברת נעורים שהתאלמנה מעט קודם לכן, אך הם נפרדו כעבור שלוש שנים. מאוחר יותר הוא התיידד עם אחת מתלמידותיו הצעירות, ארגנטינאית ממוצא יפני, בשם מריה קודמה (María Kodama). היא הפכה למזכירתו האישית, ליוותה אותו עד סוף ימיו, והקשר ביניהם אף הניב כתיבה מסאית משותפת. בשנת חייו האחרונה של בורחס, השניים נישאו. הקשר בין בורחס לאימו, שחייה עד גיל מופלג, היה אולי המשמעותי ביותר בחייו, אך מעבר לזה, הוא תמיד היה מוקף חברים רבים, גברים ונשים כאחד, שהיו מאוד קרובים אליו, והעריצו אותו ללא סייג. בורחס כתב הרבה ספרים, הן בתחום הסיפורת והן בתחום העיון, בשיתוף עם חבריו. בכולם, חותמו של בורחס ניכר באופן בולט, בכל הנוגע לסגנון ולתוכן.

שנות השבעים היוו תקופה סוערת ועצובה למדי לחברה הארגנטינאית:—תקופת חזרת פרוץ והפרונויזם לשלטון, שלטון הגנרלים, והמלחמה המלוכלכת. בורחס התפטר ב-1973 ממשרתו כמנהל הספרייה הלאומית והשמיע דברי ביקורת קשים כנגד פרוץ וכל מה שהוא ייצג. אך בורחס גם לא חיבב במיוחד את תנועות השמאל בארצו, ובעת הרדיפה וההרג ההמוני נגד מי שנחשד בהשתייכות לקבוצות אלה, קולו של בורחס לא הופנתה כנגד השלטון הרודף, לצערם ולאכזבתם של רבים. למעשה בורחס נאות לקבל באותה תקופה פרס מידי העריץ הצ'ילאני אוגוסטו פינושה (Augusto Pinochet), וגם, בהיותו מחוץ לארצו, הגן לא פעם על השליט הארגנטינאי וידלה (Videla) מפני מתקיפיו. מאוחר יותר, ואולי מאוחר מדי, כאשר לא יכל עוד להתעלם ממידת האלימות והאכזריות חסרת הרסן של החונטה השלטת בורחס החל להשמיע את ביקורתו, אך בעיקר נסוג מכל התבטאות פוליטית.

לעומת דרכו של בורחס, ניתן להזכיר כאן למשל את הסופר ארנסטו סאבטו (Ernesto Sabato), שלא היסס להשתמש בשמו וביוקרתו הבינלאומית כדי למחות נגד מעשי הרצח של חונטת הגנרלים. תרומתו של סאבטו היתה יעילה למדי, וללא ספק ניתן לזקוף לזכותה השפעה חשובה על הגורמים שהביאו לסיום הפרק העגום הזה בתולדות המדינה.

עמדותיו הפוליטיות של בורחס היו פרי של מודעות עצמית גבוהה, ולבטח לא היו מקריות. באוטוביוגרפיה דימוינית שבורחס חיבר ב-1974 הוא תיאר עמדות אלה במילים הבאות:

בורחס אהב את השתייכותו לבורגנות, אשר שמו העיד עליה בבירור. הפלבס והאריסטוקרטיה, בשל סגידתם לכסף, לספורט, ללאומנות, להצלחה ולפרסום, היו בעיניו כמעט זהות זו לזו. לקראת 1960 הצטרף למפלגה השמרנית, משום שלטענתו "היא ללא ספק היחידה שלא יכולה לעורר פאנטיות".

ועוד קודם לכן , בהקדמה לספרו "הדו"ח של דר' ברודי", שהתפרסם ב-1970, התייחס בורחס לקשר בין דעותיו הפוליטיות לבין כתיבתו, כאשר כתב את הדברים הבאים :

אמונותי הפוליטיות ידועות לכל : נרשמתי כחבר במפלגה השמרנית , מעשה שמביע גישה סקפטית ביסודה . מעולם לא הוגדרתי כקומוניסט , כלאומן או כאנטישמי ... אני מאמין שעם הזמן לא נהיה עוד מחוייבים בקיום ממשלות . מעולם לא הסתרתי את דעותי , אפילו בשנים הקשות , אך גם לא נתתי לאלה להתערב ביצירתי הספרותית , למעט אותו מקרה שלהט מלחמת ששת הימים בערבי .

נקודה אחרונה זאת , דרך אגב , התלהבותו הנרגשת של בורחס מנצחון ישראל במלחמת ששת הימים , נראתה תמיד מוזרה וחריגה , והיום , כמובן , במרחק של שלושים שנה , היא נראית מוזרה עוד יותר . בורחס כתב אז שני שירים לכבוד ישראל , שהטון הנרגש שבהם חורג לא מעט מן הריחוק והסקפטיות שמאפיינות את כל דרך כתיבתו .

על כל פנים , ברור שלא הכל קבלו כפשוטן את טענותיו המרומזות של בורחס , כאילו ניתן להפריד בין עמדות פוליטיות לבין טעם הספרותי . למעשה , עצם גישתו האליטיסטית ביסודה הקימה על בורחס מתנגדים רבים מבין האינטלקטואלים הלטינו- אמריקאים לאורך השנים , והתנגדות זו רק הוחרפה לאור האירועים הקשים של שנות השבעים ותגובתו של בורחס כלפיהם . רק לשם דוגמה , אביא כאן מדבריו החריפים של הסופר האורגואיי מריו בנדטי (Mario Benedetti) כנגד בורחס .

בורחס מזדהה באופן מוחלט עם המדכאים — כותב בנדטי — ומכנה אותם "אבירים". נכון להיום , לאחר אלפי הצעירים שנפלו במלחמות הפוליטיות בארגנטינה , העדפה מעין זו יש בה יותר מאשר חטא של אליטיזם פשוט . המעניין הוא שבורחס לא מדגיש את הצד הכלכלי של העמדה הפוליטית השמרנית . אין בעמדותיו הגנה על השיטה הקפיטליסטית כשלעצמה , או של הבטים בודדים של כלכלתה . בשורה התחתונה , הדבר שעליו הוא מגן במשתמע הוא הדיכוי חסר המעצורים , ושיעבודו של העם . אין הוא מוטרד מהאפשרות לצבור ממון — למעשה , אף פעם הוא לא היה איש עשיר — אלא מלמנוע שהמסות חסרות הכל , שעניי העולם , יתקוממו נגד הסדר הקיים , וינסו להשליט את מושג הצדק הפשוט שלהם , את "חוסר הטעם" שלהם , את זכותם לחיים .

התקפתו של בנדטי על בורחס , בין אם היא מוצדקת ובין אם לאו , רק מדגישה את הקושי שבהתייחסות אליו מתוך נסיון להגדירו במונחים של קטגוריות פוליטיות או אינטלקטואליות מקובלות . עמדותיו הפוליטיות והחברתיות של בורחס והקשר בינן לבין כתיבתו הם היבט אחד בלבד מהסוגייה הכללית והסבוכה הרבה יותר של היחס בין האינטלקטואל והחברה שבה הוא חי . אלא שבגלל מעמדו האינטלקטואלי הייחודי של בורחס , מצד אחד , ובגלל הנסיבות ההיסטוריות המורכבות של מדינתו , מצד שני , המקרה שלו הופך את השאלה הזאת למעניינת ולחריפה במיוחד . נראה לי שלשאלה הזאת טרם הוקדשה תשומת הלב הראויה מצד חוקרי יצירתו הרבים של

בורחס, ובוודאי שלא מתוך הריחוק ההכרחי להבנה שקולה שלה. יש לקוות שהדבר עוד ייעשה בעתיד.

במהלך חייו הארוכים, אם כן, בורחס הפך לדמות ציבורית מפורסמת ועטורת תהילה (ולעיתים גם מותקף), לכותב פורה, לאיש חברה, וגם לנוסע בלתי נלאה. בכתיבתו הוא חבק עולמות אינטלקטואליים שהשתרעו על פני כל היבשות ועל פני כל העיזנים. בורחס הכיר את העולם כולו, והעולם כולו הכיר אותו. אך יחד עם זאת, רחובותיה של בואנוס איירס וסיפורי דמויותיה האפלות ביותר, עלילות הגבורה של אבות-אבותיו במלחמות האומה, והעולם האפי של הגאוצ'ו, שוכן הערבות האינסופיות שבדרום, כל אלה נשארו תמיד בסיס מוצק שממנו בורחס המריא אל מסעותיו בנבחי היקום ובנסיונות המרובים של האנושות להסבירו. באוטוביוגרפיה הדימייונית שלו, בורחס סיכם את יצירתו כולה, תוך שהוא מתרכז בדיוק בהבטים הללו. וכך הוא כתב על עצמו:

הוא היה צאצא של קציני צבא וחש געגועים לגורל האפי של אבותיו. הוא חשב שאומץ הלב הוא אחת המעלות היחידות שבני אנוש מסוגלים לה, אך הערצתו הובילה אותו, כמו את רבים אחרים, לסגוד ללא אבחנה בפושעים. כך, אחד הסיפורים המוכרים שלו היה "האיש בפנינה הורודה", המסופר על ידי רוצח. הוא חיבר מילים למנגינות המילונגה, שבהן הילל מרצחים בני מינו. הבתים בשיריו העממיים... מחלצים מזרועות השיכחה סכינאים שבצדק נשמטו מן הזכרון... מחזאים זולים בנו לפניו עולם שהיה דומה במהותו לזה של בורחס, אך אנשי התרבות לא העזו להנות מהם ללא נקיפות מצפון. מותר לסלוח, על שהריעו למי שאיפשר להם את התענוג. מטרתו הסודית, ואולי הבלתי מודעת, היתה להגות את המיתולוגיה של בואנוס איירס אשר לעולם לא התקיימה. כך, לאורך השנים, הוא תרם מבלי דעת לאותה נטייה להאדרת הברבריים, אשר הגיעה לשיאה בפולחן הגאוצ'ו.

ייתכן שהקורא תוהה בשלב זה, איך ניתן לדבר מצד אחד על דמויות ומעשים מקומיים וטריוויאליים כל כך, כגון אלה שבורחס מזכיר כאן כמרכז יצירתו, ומצד שני, על המערכות המטפיזיות והתיאולוגיות שצמחו בתרבויות העולם, ועוד לטעון ששני היסודות הללו מהווים את עמוד השדרה של יצירתו של אותו סופר עצמו. איך משתלבים השניים? ובכן, זאת נקודה מרכזית להבנת בורחס הסופר, ובמיוחד להבנת השפעתו העצומה על הספרות הלטינו-אמריקאית במאה העשרים. בורחס השכיל למצות את הערך הספרותי הטמון בחוויה הארגנטינאית, הן כחומר מרתק בפני עצמו, והן כמוקד חיבור בין הבעיות האוניברסליות של התרבות האנושית בעבר ובהווה, לבין הקונטקסט הספציפי מאוד, הפרובינציאלי והשכוח, של מה שהוא כינה "מיתולוגיה של בואנוס איירס".

ניתן למצוא דוגמאות רבות לשילוב הזה בכתיבו של בורחס, ועוד נראה כאלה בהמשך. כנקודת כניסה לעולם הזה, יספיק אם אזכיר כאן רק אחד מסיפוריו, "מות שני".

חבר שולח מכתב לבורחס ובו תרגום של שיר מאת ראלף וואלדו אמרסון (Ralph Waldo Emerson): "The Past", "העבר". הוא מספר לו באותה הזדמנות על אחד, דון פדרו דמיאן (Pedro Damibn), אשר מת בלילה הקודם מדלקת ריאות תוך ייסורים והזיות. בורחס ידע מי האיש, אך בקושי זכר אותו. הוא ידע שב 1904- דמיאן, אז פועל חקלאי פשוט בן עשרים, השתתף בקרב מאסויר (Masoller), שנגמר בתבוסה מבישה לצד שבו דמיאן נלחם. הוא גם חזר שלאחר המלחמה חזר דמיאן לעבודת השדה בביתו שבמחוז אנטרה ריאוס (Entre Rios). בורחס פגש אותו בפעם היחידה ב 1942-. אי-פעם הוא גם החזיק בידו תמונה של דמיאן, אך לא יכל לזכור איפה הניח אותה.

בורחס חושב שיש כאן גרעין לסיפור מעניין על התבוסה במאסויר, ומחליט לחקור. הוא מגיע לביתו של הקורונל טאבארס, שהשתתף בזמנו בקרב. הקורונל מספר לו על זוועות המלחמה ההיא. לשאלתו של בורחס, הוא נזכר בדמיאן כמי שהתרברב לפני הקרב, אך התנהג בו כפחדן גמור. הסיפור של טאבארס מאוד אכזב את בורחס, אשר התרשם אחרת לגמרי מדמיאן בפגישתם היחידה.

בורחס התיישב לכתוב את הסיפור על דמיאן אך התקשה לסיימו. כדי לאסוף פרטים נוספים, הוא בא לבקר את טאברס בשנית. הפעם פגש שם קצין נוסף, הדוקטור אמארו, שהשתתף בעצמו בקרב וזכר אף הוא את דמיאן. אלא שגרסתו על התנהגותו של האיש בקרב היתה שונה מזו של חברו טאבארס. הוא זכר בבירור איך דמיאן מת מות גיבורים בהסתערות המכריעה, כשהוא מוביל את חבריו מול פני האויב. בביקור הזה טאבארס לא היה מסוגל עוד לזכור את דמיאן כלל וכלל, ואפילו לא זכר את מה שסיפר לבורחס בפגישתם הקודמת.

כמה חודשים מאוחר יותר, אותו קורונל טאבארס כותב לבורחס ומספר לו, שבעצם כעת הוא כן נזכר בדמיאן אבל אחרת ממה שסיפר בפעם הראשונה: דמיאן היה בין המובילים בהסתערות במאסויר והתנהג כגיבור, כפי שגם הדוקטור אמארו דיווח. בורחס מחפש עודויות נוספות, והולך אל כפרו של דמיאן. איש לא זוכר שם את דמיאן או את שמו. חייל שלחם לידו בקרב, אחד בשם אבארואה (Abaroa), מת כמה ימים לאחר דמיאן עצמו. כדי להיזכר בפניו של דמיאן, בורחס מחפש עתה את תמונתו הישנה, אך לפתע מבין שהדמות שהשתקפה מהתמונה הייתה לא של דמיאן אלא של טנור מפורסם המגלם את אוטלו.

כאן מסתיים הסיפור עצמו. זהו סיפור מקומי וקצת פולקלורי, עמוס דמויות של גיבורים, ושל גואוצ'וס, איזכורים של מקומות נידחים כגון גואלגואיצ'ו (Guauguaych) ופייסנדו (Paysand), ושל העימותים הבלתי פוסקים בין אורוגואיים וארגנטינאים, על רקע מיתוסים הגבורה או הפחדנות של אלה ושל אלה. כעת בורחס שואל את עצמו לפרש הסיפור על דמיאן ולפרש הגרסאות השונות אודותיו. ההסבר המעניין ביותר שבורחס מעלה על דעתו קשור לאפשרות שדמיאן מת למעשה פעמים: פעם כפחדן ופעם כגיבור.

הדיון עובר מכאן למגרש של הפילוסופים הסכולסטיים בימי הביניים, ולאחת השאלות המרכזיות שהעסיקה אותם, דהיינו, בחינה רציונלית ומדוקדקת של הכל-יכולת האלוהית ומגבלותיה, לאור חוקי הלוגיקה והסיבתיות. אחד הביטויים של השאלה זו היה בזמנו, האם בכוחו של האלוהים הכל-יכול לשנות את ההיסטוריה, גם לאחר מעשה, ואיך אפשרות כזו את מסתדרת עם חוקי

הלוגיקה האריסטוטלית. בין הפילוסופים שעסקו בכך היה אחד פטרוס דמיאנוס (Damianus), בן המאה ה-י"א, שבורח התוודע לקיומו דרך הטקסט של הקומדיה האלוהית של דנטה, בה מוזכרים חיבוריו. בורח מספר לנו על העמדות השונות סביב שאלת האלוהים ויכולתו לשנות את ההיסטוריה, ואיך העמדות הללו יכלו להסביר את אשר ארעה לפדרו דמיאן בקרב מאסוייר. לבסוף בורח מביא את גרסתו שלו, וכך הוא כותב:

דמיאן התנהג כפחדן בקרב מאסוייר, והקדיש את כל חייו למחוק את חרפת חולשתו .... [לאורך השנים] הוא הכין בבלי דעת את הנס העתיד לבוא ... בעומקי נשמתו חשב: אם ייזמן לי הגורל קרב נוסף, אדע להיות ראוי לו. משך ארבעים שנה קיווה לו בסתר, והגורל הביאו סוף-סוף בשעת מותו. הקרב חזר בדמותן של ההזיות, אך כבר היוונים קבעו שאיננו אלא צללים של חלום. בגסיסתו שב לחיות את הקרב, נהג בו כגבר והנהיג את ההסתערות הסופית שבה כדור פילח את מרכזו חזהו. וכך קרה שב-1946, כתוצאה של מסירות ארוכת-ימים, מת פדרו דמיאן בתבוסת מאסוייר, אשר אירע בין חורף לאביב של 1904....

לשנות את העבר—אין פירושו לשנות עובדה אחת בלבד: פירושו לבטל את כל תוצאותיה, אשר נוטות להיות אינסופיות. במילים אחרות: לשנות עובדה אחת בהיסטוריה פירושו ליצור שתי היסטוריות של העולם. בראשונה, פדרו דמיאן מת באנטרה ריאוס ב-1946. בשניה, במאסוייר ב-1904. אנו חיים עכשיו את ההיסטוריה השניה, אך ביטול הראשונה לא היה מיידי וזה מסביר את חוסר העקביות שתעדתי בסיפורי. השלבים השונים מתבטאים בדבריו של הקורונל טאבארס: תחילה זכר את דמיאן כפחדן; לאחר מכן שכח אותו לחלוטין; מאוחר יותר זכר את מותו הסוער. לא פחות מזה מאשש המקרה של אבארואה את גרסתי. האיש הזה מת, כך אני מבין, מעומס הזכרונות על פדרו דמיאן.

כך בורח. ואגב, השיר של אמרסון שבורחס מזכיר בתחילת הסיפור, "The Past", עוסק גם הוא באותה בעייה עצמה, דהיינו, במשמעות שינוי העבר לאחר מעשה, והוא רומז לפרשנות דומה לזו שבורחס מפתח בסיפורו.

זאת דוגמה קלאסית, אם כן, לדרך שבה בורחס לוקח סוגיה תיאולוגית ממקורות עתיקים, ממקם אותה בנוף הנידח והכמעט מגוחך של תרבותו שלו, ומביא פתרון חדש ומקורי לחידה הישנה, כשהוא מדגיש את ההיבטים האסתטיים של הסוגיה. הפתרון של בורחס בלתי סביר ואולי אפילו אבסורדי באותה מידה כמו כל מה שקודמיו הסכולסטיים הציעו, אך זה כמובן לא מדאיג את בורחס, משום שמדובר כאן בפתרון מפתיע, ומעל לכל, בפתרון ספרותי יפה.